

А. Н. Бенуа. С. Дягілев прямо і відкрито заявляв про «самоцінність» і «самокорисність» мистецтва, вважаючи одночасно «правду в мистецтві», яку декларує Л. Толстой, проявом односторонності. Акцентуючи увагу на людській особистості, лідери «світу мистецтва» в душі елітарних культурологічних концепцій Ф. Ніцше абсолютизували особистість творця, вважаючи обов'язковим наявність у будь-якому живописному і музичному творі особливого авторського бачення дійсності. Причому це переконання сприймалося як сумлінне розуміння художнього в людині. Під совістю мистецтва мали на увазі лише суб'єктивну щирість індивідуального творця у вираженні ним краси. Саме звідси походить претензія на «позакласовість» і «надкласовість» своєї ідеологічної позиції. Аналогічних ідейних установок дотримували представники західноєвропейського модернізму та постмодернізму, що є предметом подальших досліджень.

Список літератури

1. Арон Р. Этапы развития социологической мысли / Р. Арон. — М., 1992. — 608 с.
2. Асафьев Б. В. Русская живопись / Б. В. Асафьев. — М., 1965. — 243 с.
3. Bell D. The Year 2000 — The Trajectory of an Idea // Toward the Year 2000. Work in Progress / Ed. by D. Bell. Boston, 1968.
4. Brzezinski Zb. Between Two Ages. America's Role in the Technetronic Era. — N.Y., 1970.
5. Гуревич П. С. Философия культуры / П. С. Гуревич. — М., 1995. — 317 с.
6. McLuhan M. The Gutenberg Galaxy. — N.Y., 1962.
7. Ницше Ф. Так говорил Заратустра / Ф. Ницше // Ницше Ф. Соч. В 2-х. Т. 2. — М., 1990.
8. Ортега-и-Гассет Х. Эстетика. Философия культуры / Х. Ортега-и-Гассет. — М., 1991.
9. Стернин Г. Ю. Художественная жизнь России 1890–1910 гг. / Г. Ю. Стернин. — М., 1988. — 285 с.

Надійшла до редколегії 24.11.2009 р

УДК 930.85(477.54)«17/18»

Л. Г. ТИШЕВСЬКА

ЗМІНИ В ІНФРАСТРУКТУРІ КУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ ХАРКОВА НАПРИКІНЦІ ХVІІІ — НА ПОЧАТКУ ХІХ СТ.

Розглядаються основні елементи нового культурного простору м. Харків, який починає складатися наприкінці ХVІІІ ст. в процесі формування української нації.

Ключові слова: соціальна інфраструктура, культурний простір, національно-культурне відродження, національна самосвідомість, національна культура.

Рассматриваются основные элементы нового культурного пространства г. Харькова, которое начинает складываться в конце XVIII в. в процессе формирования украинской нации.

Ключевые слова: *социальная инфраструктура, культурное пространство, национально-культурное возрождение, национальное самосознание, национальная культура.*

Article deals with the basic elements of a new cultural space of Kharkov, which is beginning to emerge at the end of the XVIII century in the formation of the Ukrainian nation.

Key words: *social infrastructure, cultural area, national cultural revival, national self-consciousness, national culture.*

Сучасна соціологічна наука розглядає соціальну інфраструктуру міста як сукупність галузей і видів діяльності, що сприяють комплексному відтворенню людини в процесі реалізації її особистих і суспільних потреб. Основною метою функціонування об'єктів соціальної інфраструктури є повний і всебічний розвиток людини через задоволення її побутових, духовних і культурних потреб. Отже, культурна діяльність безперечно є однією зі складових соціальної інфраструктури. Села, міста, містечка — усі вони пов'язані взаємними зобов'язаннями, різні — доповнюють один одного. Важливо виявити ті зв'язки, чинники, які перетворюють сільські та міські території в більш чи менш упорядковані структури. Структури, без яких не виникла б жодна нація. Адже саме з цих структур народилася, виросла і зажила своїм життям єдина Україна. Проблема формування націй у процесі культуротворення в різні історичні періоди завжди залишається актуальною.

Однією з найважливіших особливостей періоду українського національно-культурного відродження кінця XVIII — початку XIX ст. є зростання ролі міст у політичному й культурному розвитку країни, перетворення міст у національні культурні центри, що акумулювали в собі наукові сили, визначали напрями розвитку культурного простору міста.

В останні десятиліття XVIII — на початку XIX ст. міста відігравали велику роль у суспільному розвитку всіх європейських країн. Зростання трудового населення міст, концентрація в них інтелігенції, студентської молоді, превалювання серед міських жителів основної національності краю — усе це закономірно спричинило суттєві зміни у сфері культурного життя міста, фактично змінивши всю інфраструктуру культурного простору. Значення міста в національному культурному житті підсилюється створенням у ньому різних навчальних закладів, розвитком книговидавництва, періодики, розширенням мережі бібліотек, становленням нових публічних форм культурного життя, таких як: музеї, театри, концерти.

Метою статті є спроба реконструкції культурного простору м. Харків наприкінці XVIII — на початку XIX ст., як якісно нового явища в контексті формування української модерної нації.

В українській історіографії є різносторонні підходи до аналізу процесу українського національного відродження, одним із результатів якого було формування нації. Багатий матеріал для дослідження цієї теми міститься в працях таких сучасних істориків, політологів України, як: Я. Грицак, Я. Дашкевич, Г. Касьянов, В. Кравченко, Н. Шип, О. Шморгун, та ін. Здебільшого порушуються загальні питання українського національного відродження. Спеціальних досліджень, які б характеризували регіональні, міські особливості розгортання цих процесів, поки що немає. Отже, ця проблематика має цілком визначену наукову перспективу.

У другій половині XVIII — на початку XIX ст. стали помітними великі соціально-економічні зрушення в країні. За цих обставин збільшується попит на освічені кадри, посилюються прагнення молоді до навчання. Відкриття університету в Харкові в 1805 р. не було якимось винятковим явищем. Його створення зумовлювалося історичним розвитком на даному етапі. Необхідність університету визрівала вже в другій половині XVIII ст. На початку XIX ст. у Харкові за відкриття вищого навчального закладу виступив Василь Назарович Каразін. У червні 1802 р. він звернувся з листом до харківського губернського предводителя дворянства Донець-Захаржевського, в якому наголошував на необхідності звернутися з проханням до уряду про відкриття університету в Харкові. Піклування про відкриття університету в центрі Слобідської України збіглися із століттям Києво-Могилянської академії та її занепадом, тому Харківський університет став єдиним вищим навчальним закладом в Україні. І саме відкриття університету в Харкові на початку XIX ст. стало чи не найважливішим чинником, завдяки якому процес українського національно-культурного відродження почав набувати конкретних форм саме на Слобожанщині.

З відкриттям університету в місті виникає й нове культурне середовище: збільшується мережа навчальних закладів, розвивається книговидавництво, започатковується вітчизняна журналістика, виникають наукові осередки та товариства.

Ще в 1767 р. у зв'язку з розширенням навчальних програм і відкриттям додаткових класів при Харківському колегіумі слобідсько-український губернатор Є. О. Щербінін порушив клопотання в Сенаті про заснування друкарні при колегіумі, але дозволу не отримав. І, нарешті, у 1793 р. в Харкові при Приказі громадської опіки була відкрита перша друкарня. Але вона друкувала лише бланки, ярлики та деякі документи. Книги виходили друком нечасто. У друкарні Приказу громадської опіки публіку-

валися і деякі праці вихованців Харківського колегіуму. У 1807 р. ця друкарня перейшла до губерньського правління.

Відкритий у місті в 1805 р. університет став не тільки науковим і навчальним закладом, а й громадсько-політичним та культурним центром. Діяльність університету відіграла значну роль у розвитку видавничої справи в Харкові, і в Україні в цілому. Із самого початку заснування друкарня Харківського університету була належним чином оснащена сучасним устаткуванням і достатньою кількістю шрифтів.

З відкриттям університету друкарня розпочала свою роботу. Але спочатку друкували офіційні папери, повідомлення, виконувалися замовлення приватних осіб. У вересні 1805 р. була опублікована книга І. С. Рижського «Опыт риторики». Згодом в університетській друкарні вийшла друком невелика брошура професора університету М. П. Шумлянського «Мысли о способах против пожаров». Того ж року в друкарні Приказу громадської опіки опублікована книга «Хозяйственный способ узнавать погоды в 1806 году, с прибавлением краткого исторического известия о Слободско-Украинской губернии». За період з 1805 по 1825 рр. у Харкові вийшло друком 370 книг і брошур, із яких 336 були надруковані в університетській друкарні [підраховано за виданням 9].

З 1819 р. кількість виданих книг суттєво зменшується (якщо в 1818 р. вийшло 18 книг, то в 1819 — 11, у 1820 — 8, у 1821 — 5). Це пов'язано з тим, що університети з 1819 р. позбавили прав цензурування. У Москві і Петербурзі були створені цензурні комітети, а в 1826 р. затверджений новий цензурний статут, який сучасники називали «чавунним». Цензори за найменшого сумніву забороняли й не допускали опублікування книжок. В особливо складному становищі опинилася провінційна й неросійська преса. У спеціальних параграфах цензурного статуту йшлося про заборону друкувати книги, в яких «нарушаются правила и чистота русского языка» [7, с. 18]. Цей цензурний статут призвів до погіршення справ книговидавництва. Особливо це стосувалося використання української мови, яку розглядали тоді як діалект російської. І лише наприкінці 30-х, у 40-х рр. діяльність друкарні Харківського університету дещо стабілізувалася.

Аналізуючи продукцію друкарні Харківського університету першої чверті ХІХ ст. за змістом, слід зауважити, що навчальна й наукова література становила майже третину всієї друкованої продукції. Це підручники й навчальні посібники для початкових і середніх шкіл Харківського навчального округу, підручники, лекції, посібники та порадики для студентів, огляд предметів і публічних лекцій, студентські праці й переклади, щорічні звіти про діяльність університету. Широко друкувалися промови, що виголошувалися на річних і урочистих зборах університету, на-

укові роботи, пов'язані з вивченням краю, його історії, етнографії тощо. Були видані також фундаментальні праці, які використовували не тільки в Харківському, а і в інших університетах країни. До таких видань належать праці І. С. Рижського «Опыт риторики» та «Введение в круг словесности». Цей видатний учений уперше в Росії почав викладати в Харківському університеті курс історії російської літератури. Особливим попитом користувався твір І. С. Рижського «Введение в круг словесности». У цьому першому вітчизняному посібникові з мовознавства подавалися в науковій системі питання мовознавства, розглядалися проблеми походження та розвитку мови, структурний і граматичний склад, роль мови в суспільному житті тощо. Рижський розглядав мову як категорію історичну, нерозривно пов'язану з історією народу. Він першим порушив проблему історичного вивчення мови. Питання перспективи української мови блискуче підтвержені у творчості видатних харків'ян Г. Квітки-Основ'яненка та П. Гулака-Артемівського.

Великі можливості для пропаганди поглядів передових людей цього часу надає виникнення національної періодики. Розвиток вітчизняної журналістики й періодики став важливою віхою в становленні національної культури. Соціально-політичні й культурні потреби української нації, яка народжувалася, сприяли формуванню української журналістики. Важливим джерелом для формування української газетно-журнальної публіцистики були скарби народнопоетичної творчості українського народу та попередня писемна література — хронікально-літописна, полемічна, епістолярно-мемуарна й ін.

Народна творчість була виявом національної самосвідомості, важливим чинником національно-культурного життя, адже у творчості народу відбивалося його світорозуміння, утверджувалася й розвивалася рідна мова. Тому не випадково особливо активний інтерес до творчості народу виникає саме в процесі нормалізації літературної мови, становлення самобутньої літератури, зародження журналістики.

Заснуванню газет і журналів у Харкові сприяв і цензурний статут 1804 р. — чи не найліберальніший статут XIX ст. За цим статутом університети набували право цензурування всієї місцевої друкованої продукції.

Фундаторами й активними діячами журналістики в Харкові були викладачі Харківського університету І. І. Срезневський, Є. М. Філомафітський, Р. Т. Гонорський, В. І. Маслович, О. В. Склабовський. Активну участь в організації та редагуванні перших газет і журналів брали Г. Ф. Квітка-Основ'яненко та П. П. Гулак-Артемівський. Це свідчило про зв'язок журналістської справи з розвитком нової української літератури.

Упродовж другого десятиліття ХІХ ст. в Харкові виникли дві газети «Харьковский еженедельник» та «Харьковские известия» і три журнали — «Харьковский Демокрит», «Украинский вестник», «Украинский домовод». Перші періодичні видання виходили друком російською мовою або були двомовними. Основними питаннями, що на початку ХІХ ст. перебували в центрі уваги суспільної думки, а отже, й журналістики, були питання політичної свободи, економічного та культурного прогресу краю. Важливою проблемою, яку вирішувала тогочасна журналістика, стала проблема можливості розвитку літератури й преси українською мовою. Порущувалися також питання про напрям і роль літератури в суспільному житті. Перші газети та журнали містили ще дуже мало творів українською мовою і матеріалів, присвячених проблемам української культури. Здебільшого українська проблематика обмежувалася публікаціями історичного й етнографічного спрямування, а також економічними проблемами Слобідської України як частини Російської імперії. Однак уже це мало принципове і важливе значення, оскільки сама постановка таких проблем сприяла посиленню інтересу до збирання й вивчення пам'яток історії та народної творчості, популяризації скарбів самобутньої культури народу.

Недовговічні, як і інші починання цієї епохи, періодичні видання все ж становили важливу частину інтелектуального й громадського життя краю, були активним чинником у розвитку суспільно-політичної думки й культури на українських землях.

Своєрідними центрами міського культурного життя того часу стають бібліотеки, які виконують освітню і просвітницьку функції. На початку ХІХ ст. ще до відкриття університету, в місті вже функціонувала бібліотека. Це була бібліотека Харківського колегіуму.

За Статутом Харківського університету 1804 р. в його структуру було введено навчально-допоміжні заклади. Найважливішим із них можна вважати фундаментальну університетську бібліотеку, яка розпочала свою діяльність разом з університетом. На першому ж засіданні ради університету обрано першого бібліотекаря університетської бібліотеки. Ним став професор Я. Я. Белен де Баллю, якому належить особлива роль у справі організації роботи бібліотеки. За Статутом, бібліотека створювалася «... для распространения наук и просвещения». У ній мали зберігатися друковані або рукописні твори, «кои по мнению факультетов и библиотеки нужно». Користуватися бібліотекою могли не тільки працівники університету, а й уся громадськість міста [3, с.4]. З перших днів заснування бібліотеки рада університету вважала одним із найголовніших своїх завдань створення такого фонду, який би відповідав вимогам часу та науковим інтересам тогочасного суспільства.

Факультетам належало складати списки книг і журналів, які були необхідними в навчальному процесі. Уже в перші роки свого існування фонди бібліотеки збільшувалися досить швидко: з 4338 томів у 1805 р. до 15216 томів у 1815 р. [8, с. 6].

Суспільний клімат міста створював позитивні умови і для такої характерної особливості художнього життя, як публічність. Поступово відходить цехова замкнутість мистецтва, все більшого розвитку набувають публічні форми художнього життя. Загальнодоступні картинні галереї, художні публічні виставки підсилювали значення міста як національного культурного центру, ставали одним із найважливіших чинників розвитку загальнонаціонального культурного життя.

Музей витончених мистецтв і старожитностей розпочинав свою історію разом з університетом. В. Н. Каразін, працюючи над створенням університету в Харкові, вважав, що цей навчальний заклад повинен бути не лише центром наукової діяльності краю, а й сприяти розвитку в ньому мистецтв і художніх промислів. За задумом В. Н. Каразіна, одним із відділень університету мала стати місцева академія мистецтв. З метою поширення художньої освіти в університеті були запроваджені класи або кабінети малювання та живопису. Саме з цих класів і почав свою історію музей витончених мистецтв і старожитностей. В. Н. Каразін, започатковуючи колекцію цих класів, у 1803 р. придбав для них необхідне приладдя. Крім класів малювання, основу майбутнього музею становили колекції мюнц-кабінету, кабінету винятковостей, архітектурний кабінет. Мюнц-кабінет заснував перший попечитель Харківського навчального округу С. О. Потоцький, котрий у 1804 р. пожертвував для нього колекцію монет. Колекція кабінету зростала досить швидко, завдяки пожертвуванням і власним придбанням кабінету. Кабінет винятковостей, заснований у 1807 р., відіграв, на нашу думку, особливу роль у справі українського національно-культурного відродження, оскільки за свою мету мав вивчення рідного краю. Рада університету, усвідомлюючи важливість і необхідність існування такого кабінету, звернулася з проханням до директорів училищ Харківського навчального округу, щоб вони намагалися розшукувати і скуповувати рідкісні речі, які стосувалися історичного минулого краю. Відомі навіть наукові відрядження університетських учених з метою вивчення природних багатств, старожитностей та історичних пам'яток краю. Таким було відрядження професора Роммеля в Слов'янськ для дослідження знайденого там каменя з написом. Колекція кабінету винятковостей поповнювалася завдяки пожертвуванням і дарам професорів університету й місцевого дворянства.

Звичайно, у ці перші роки, коли закладалися лише підвалини майбутнього музею, не можна було й мріяти про посилення його

впливу за межі університету. Але не викликає сумніву той факт, що ці перші класи й кабінети мали величезний вплив на естетичний розвиток вихованців університету.

Тісно пов'язаний з розвитком міста і нових міських форм життя театр цього періоду. Цей театр був не лише місцем розваг, а й одним із найголовніших елементів творення національної культури. Для театральної культури цей період позначений, перш за все, створенням професійного театру, відкриттям міських загальнодоступних сцен. До того ж, слід додати, що театр цього періоду був майже єдиною доступною формою публічного спілкування. Театральне видовище стало одним із найулюбленіших розваг харків'ян ще з кінця XVIII ст. Завдяки своїй високій (за тими часами) художній майстерності, харківський театр швидко посів провідне місце в південних губерніях Росії. Дворянство, чиновництво й, особливо, студентська молодь були постійними відвідувачами театру з моменту його виникнення та впродовж усієї першої половини XIX ст. Величезний успіх мав театр і серед людей, які приїжджали на харківські ярмарки з повітових міст, сіл та передмість.

Зародження професійного театру в провінції було явищем закономірним. Стрімкий економічний і культурний розвиток міста викликав пожвавлення суспільного життя та створив умови для зародження театру. Виникненню харківського театру значною мірою сприяла й та обставина, що Харків став центром намісництва. Переселення мешканців із сусідніх губерній і повітових міст, розширення мережі навчальних закладів Харкова — усе це сприяло зародженню театру.

Театр з успіхом розвивався, вистави ставали звичним явищем у житті харків'ян. У перші роки свого існування харківський театр працював як напівпрофесійний, напіваматорський колектив. У 1795 р. в місті з'явився професійний актор Константинов, який став утримувачем театру. Провінційний театр, який створено на комерційній основі, не лише відіграв прогресивну роль в історії розвитку сценічного мистецтва, а й став своєрідним акумулятором соціально-культурного життя міста. Він руйнував основи кріпосного театру. Буржуазний принцип організації труп змінив не тільки їх структуру, а й вплинув на економічні, ідейно-художні, моральні, побутові, правові та інші основи життя акторів. Вистави могли дивитися всі, хто міг заплатити хоча б за найдешевше місце в залі. Театр був тим місцем, де знайшли відображення громадські устремління найрізноманітніших верств суспільства.

Особливості нового театру, перш за все, позначилися на репертуарі. Репертуар тепер залежав не від чиновного начальства чи поміщика, а від вимог публіки. Таким чином, глядач безпосередньо брав участь у діяльності театру, фактично спрямовуючи його роз-

виток. Театр цього періоду характеризується неймовірним переплетінням жанрів, форм, тем, ідеологій. У драматургії виникають нові жанри, викликані до життя містами: перш за все, це так званий побутовий фарс. Народність цього жанру визначалася тим, що побутовий фарс орієнтувався на смаки й увялення демократичних верств населення. Комічні засоби в цих п'єсах, характер їх сміху, жива мова — усе це пов'язувалося з життям народу. Спостерігається поступове зростання питомої ваги спочатку російської, а потім і української класики. І це було незаперечним відображенням тих зрушень у соціальному розвитку краю, які пов'язувалися з ідеями визвольної боротьби і зростанням самосвідомості народу. Значне місце належало і зарубіжній класиці — творам Шекспіра, Шіллера, Мольєра, Гюго й інших, що також підсилювало прогресивне значення театру.

Віддаленість від урядового центру, від органів цензури (театральна цензура перебувала в столиці) створювала сприятливіші умови для діяльності провінційних труп, порівняно зі столичними. Тому на харківській сцені демонстрували вистави, які були заборонені в Петербурзі, наприклад, «Горе от ума» Грибоєдова. Таким чином, акторське мистецтво в провінційному театрі було відносно вільним до сприйняття тих ідейних і художніх зрушень, які відбувалися в соціальному розвитку краю наприкінці XVIII — на початку XIX ст.

Значні зміни спостерігаються і в музичному житті міста. Перехід від салонної й церковної музики до концертної діяльності, розвиток пісенного репертуару, збірки пісень, які почали видавати, — усе це беззаперечно впливало на вітчизняну музичну культуру в період формування національної культури, зумовило створення нових жанрів, форм, які свідчили про зближення традиційного народного мистецтва з новим, міським. Популяризації музики в Харкові сприяли концерти, які влаштовувалися під керівництвом університетських викладачів.

Отже, соціально-економічні зміни в суспільстві вплинули на перебудову адміністративно-господарського управління міста. Процеси урбанізації набували все більшого поширення. Харків наприкінці XVIII — на початку XIX ст. став одним із найголовніших центрів розвитку української культури. Загальні умови розвитку національної культури визначалися суттєвими змінами в інфраструктурі культурного простору міста. На етапі національно-культурного відродження, духовно пов'язаного з міським середовищем, виникають нові форми міського культурного життя. Усупереч русифікаторській політиці царизму в Україні, у Харкові згуртовуються національні сили для розбудови вітчизняної культури. Створений у місті університет став основним осередком, що акумулював усі прогресивні сили Слобожанщини.

Книговидавництво, вітчизняна періодика стали важливим чинником формування національної самосвідомості. Процес формування української нації супроводжується виникненням професійного театру, що незабаром мав стати національним. Бібліотеки, музеї, виставки, концерти ставали улюбленими місцями публічного спілкування жителів міста. Різні товариства й організації — учительські, учнівські, науковців, літераторів — усе це свідчить про різноманітність форм суспільно-культурного життя міста й характеризує цей період як новий етап національного руху в Слобідській Україні.

Список літератури

1. Багале́й Д. И. История города Харькова за 250 лет его существования / Д. И. Багале́й, Д. П. Миллер. — Харьков, 1993. — Т. 2. — 973 с.
2. Грицак Я. Й. Формування модерної української нації: історіографія та історіософія проблеми : автореф. дис. ... д-ра іст. наук / Я. Й. Грицак. — К., 1996. — 43 с.
3. История Центральной научной библиотеки Харьковского университета (1805 — 1917 гг.). — Харьков, 1992. — С. 4.
4. Іванова Л. І. Роль інтелігенції України у формуванні етносоціальної свідомості у 30 — 40-ві роки ХІХ ст. / Л. І. Іванова // Укр. іст. ж-л. — 1991. — № 8. — С. 83–94.
5. Квитка-Основьяненко Г. Ф. История театра в Харькове / Г. Ф. Квитка-Основьяненко. — Х., 1840. — 28 с.
6. Лещенко П. А. Развитие журналистики на Украине в первой четверти ХІХ века : автореф. дис. ... канд. филос. наук / П. А. Лещенко. — Киев, 1959. — 27 с.
7. Петров С. О. Книги гражданского друку, видані на Україні. ХVІІІ — перша пол. ХІХ ст. / С. О. Петров. — Х., 1971. — С. 18.
8. Рубинский К. И. Библиотека Харьковского университета за 100 лет ее существования (1805 — 1905 гг.) / К. И. Рубинский. — Х., 1907. — С. 6.
9. Чириков Г. С. Указатель книг и брошюр, напечатанных в Харькове с 1805 по 1879 год. / Г. С. Чириков. — Х., 1890. — 61 с.

Надійшла до редколегії 08.12.2009 р

УДК [304.4 : 351.85] (477)

О. В. КРАВЧЕНКО

КУЛЬТУРНА ПОЛІТИКА В УКРАЇНІ ЗА ЧАСІВ НЕЗАЛЕЖНОСТІ. ДИСКУРС ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

Аналізуються категорії, що визначають зміст сучасної державної культурної політики, зокрема в Україні, а також розглядаються її ключові аспекти. Основна увага приділяється інтерпретації діяльності держави та відповідних нормативних текстів, що регламентують політичну практику у сфері культури.